

РЕЦЕНЗІЯ

на дисертацію Волинчук Олени Валеріївни
«Межі психологічного простору педагогів та студентів»
на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю 053 Психологія

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Дисертаційна робота присвячена теоретичному та емпіричному дослідженню специфіки прояву особливостей функціонування психологічних меж у студентів та викладачів і суверенності їх психологічного простору та їх особистісних детермінант, що є досить актуальним наразі як у віковій, так і педагогічній та соціальній психології. Незважаючи на високу потребу у формуванні, розвитку та коригуванні психологічних меж в процесі взаємодії в різних видах діяльності особистості з іншими людьми, наявні лише опосередковані дані. Як наслідок, відсутність цілеспрямованих науково-методичних рекомендацій та технологій збіднює даний процес. Означене робить дисертаційне дослідження Волинчук Олени Валеріївни вельми актуальним.

Ступінь обґрунтованості наукових положень та висновків полягає у тому, що у вступі обґрунтовується актуальність обраної теми, описаний зв'язок з науковими програмами, темами, сформульовано мету, визначено основні методологічні підходи до дослідження, визначено об'єкт і предмет дослідження. Обґрунтована наукова новизна роботи і теоретичне значення отриманих результатів, а також коротко викладено зміст роботи.

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження. *Вперше* в дисертаційному дослідженні: *запропоновано* розглядати межу як психологічно захисну, «бар'єрну» позицію відношення до себе й оточуючих, що спрямована на досягнення певної мети діяльності при взаємодії з іншими людьми; *описано* психологічну характеристику функціонування меж і суверенності простору та їх детермінант у студентів з різним рівнем розвитку базової функції психологічної межі; *схарактеризовано* достовірні відмінності в прояві меж у цих типів студентів; *показано*, що прояв меж простору як у викладачів, так і в студентів має певну варіативність; *з'ясовано*, що низький рівень розвитку базової, спокійно-нейтральної, функції психологічної межі передбачає низькі показники суверенності простору, емоційні бар'єри в спілкуванні та невисокий рівень навчальної мотивації. Високий же рівень розвитку спокійно-нейтральної функції передбачає високу комунікативну мотивацію навчальної діяльності, низький рівень формальних мотивів у навчанні та високу суверенність простору студентів.

У першому розділі «Теоретико-методологічні підходи до основ пізнання меж психологічного простору» Вирішувались наступні завдання: уточнення змісту психологічного простору й психологічних меж; узагальнено дослідження, що розкривають особливості вивчення феноменів межовості й просторовості в психології та, зокрема, межі психологічного простору студентів та викладачів; створено концептуальну модель дослідження меж психологічного простору студентів та викладачів.

Виходячи з поставлених завдань та на основі аналізу літератури уточнено зміст психологічного простору та психологічних меж. Автором запропоновано розглядати межу як захисну, «бар'єрну» позицію відношення до себе й оточуючих, що спрямована на досягнення певної мети діяльності при взаємодії з іншими людьми. На основі узагальнення підходів до пізнання феномену психологічного простору й меж здобувачкою виділено два умовних періоди в пізнанні феноменів простору та його меж в науці: по-перше, філософський (донауковий); по-друге, власне психологічний, що включає два етапи, а саме: пошукових і фрагментарних досліджень; та цілеспрямованих системних досліджень.

В результаті теоретичного узагальнення виділено кілька підходів до розуміння природи меж та простору: 1) структурний – бачення феномену психологічного простору та його меж в змісті ширших понять; 2) суб'єктно-середовищний (функціональний) – розуміння феномену психологічного простору та його меж як середовища існування особистості в ролі суб'єкта, що активно його видозмінює, через наявність набору функцій в природі психологічної межі; 3) символічний – розуміння межі як знака, переходу, границі, зв'язку; 4) комплексний – бачення формування психологічної межі й простору як наслідку різнобічного росту й розвитку індивіда в процесі життя. Все це допомогло здобувачці побудувати концептуальну модель дослідження меж психологічного простору особистості. Ключовими компонентами в зазначеній моделі виступили: по-перше, психологічний простір та його суверенність, по-друге, межі та їх функції, й по-третє, особистісні детермінанти досліджуваних феноменів.

У другому розділі «Методи організації та умови проведення дослідження» здобувачкою визначено чотири етапи дослідження відповідно до мети та завдань роботи: пошуковий, психометричний, діагностичний, аналітичний. Запропоновано два формати проведення дослідження, а саме офлайн та онлайн з залученням студентів різних курсів та спеціальностей, а також викладачів різних дисциплін. Всього в дослідженні взяло участь 300 респондентів: 22 в пілотажному та 208 в основному, в тому числі 122 викладачі та 86 студентів.

На основі узагальнення існуючих даних відносно пізнання предмету дослідження визначено та описано три групи методів: по-перше, методики з дослідження специфіки прояву психологічних меж; по-друге, методики з дослідження особливостей психологічного простору особистості; по-третє, методики, спрямовані на дослідження особистісних особливостей як вірогідних детермінант функціонування психологічної межі. Внаслідок узагальнення наявного психодіагностичного інструментарію для пілотажних досліджень було обрано 11 методик, після апробації яких до основного дослідження залучено 7, а саме: методика «Психологічна межа особистості» Т.С. Леві, опитувальник «Суверенність психологічного простору» С.К. Нартової-Бочавер, тест з діагностики емоційних бар'єрів у міжособистісному спілкуванні В.В. Бойка, опитувальник з діагностики емоційної зрілості О.Я. Чебикіна, особистісний опитувальник Г. Айзенка (EPQ); методика дослідження мотивів навчальної діяльності М.І. Алексєєвої, тест з дослідження професійної спрямованості особистості вчителя. Наведені методики дозволили виявити та оцінити 45 показників.

У *третьому розділі* «Особливості прояву психологічних меж у студентів та викладачів» Проведено аналіз групових даних, що характеризують різні ознаки меж психологічного простору та особистісних особливостей студентів та викладачів.

Представлено результати дослідження психологічної межі студентів та викладачів двох груп залежно від віку педагогічних працівників та тривалості їх професійної діяльності й описано особливості суверенності психологічного простору цих трьох виборок (студенти та викладачі з різним стажем роботи); розкрито специфіку особистісних детермінант досліджуваних феноменів, емоційну зрілість опитуваних, емоційні бар'єри в спілкуванні респондентів, динамічні характеристики (психотизм, нейротизм, екстра-, інтроверсія), характер типів мотивації студентів та видів спрямованості в професійній діяльності викладачів. Також тут розкрита структура психологічних як спільних, так і відмінних особливостей в прояві меж і простору та їх особистісних детермінант залежно від рівня сформованості спокійно-нейтральної функції межі в студентів.

Виходячи з результатів досліджень загальних вибірок студентів та викладачів, представлені характерні прояви вираженості за всіма показниками як меж і простору, так й особистісних особливостей. На вибірці студентів виявлена певна варіативність в їх прояві за даними мінімальних та максимальних значень.

Аналогічна тенденція проявилася при аналізі вибірок викладачів залежно від тривалості професійного досвіду. Завдяки аналізу середніх даних

виявлено, що з віком та набуттям досвіду підвищується суверенність цінностей педагогічних працівників в аспекті толерантності. Показано, однак, що схильність до самозмінювання, навпаки, знижується. Також були відмічені певні тенденції до розбіжностей в прояві діагностованих показників між студентами та викладачами з різним досвідом роботи.

На підставі останніх емпіричних результатів та попередніх теоретичних сформовано науково-методичні рекомендації можливостей їх імплементації як в навчально-професійну підготовку психологів та педагогів, так і в діяльність практичних психологів та соціальних працівників навчальних закладів.

Практичне значення одержаних результатів. Дисертаційна робота має практичне значення. Її результати поглиблюють знання про особливості функціонування особистості студента та педагога залежно від тривалості педагогічного досвіду останнього, дають цінний матеріал про психологічні межі та особистісний простір учасників педагогічного процесу, розширюють знання про взаємозв'язки зазначених феноменів з особливостями емоційної зрілості, бар'єрів у спілкуванні, мотивації навчальної діяльності студента та професійної спрямованості викладача. Значущість роботи полягає у тому, що результати дослідження становлять інтерес не тільки для практичних психологів, але й для педагогічних працівників, керівників навчальних закладів, студентів тощо.

Впровадження результатів дисертаційного дослідження. Автором проведена належна робота з упровадження одержаних результатів у практику роботи закладів вищої освіти. Так, основні результати дослідження було впроваджено в освітній процес в діяльність ДНЗ «Одеський професійний лицей сфери послуг Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д.Ушинського» (акт впровадження від 09.12.2022 р.), КУ «Одеський інклюзивно-ресурсний центр №5» (довідка про впровадження від 29.12.2022 р.) та Фахового коледжу нафтогазових технологій, інженерії та інфраструктури сервісу Одеського національного технологічного університету (акт впровадження від 22.02.2023 р.).

Повнота викладу результатів дослідження в опублікованих працях. Матеріали дисертації пройшли необхідну апробацію, обговорювалися на міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях. **Публікації.** Основні результати дослідження достатньо повно відображено в 20 наукових публікаціях, з яких 6 – у наукових фахових виданнях України, 14 – в інших наукових виданнях.

Аналізуючи означений загальний зміст дослідження, можна впевнено констатувати професіоналізм і працелюбність дослідниці. Дисертантка продемонструвала високий рівень знання логіки наукового дослідження, дотримуючись послідовності наукового пошуку, уміння правильно користуватися методами наукового дослідження, які підпорядковані меті та завданням дослідження.

Високо і позитивно оцінюючи наукове і практичне значення дисертаційної роботи, висловимо деякі зауваження та побажання:

1. Необхідно зазначити, що наведені на сторінках 56 – 65 виділені ознаки психологічного простору та його меж (суб'єктність, суб'єктивність, оптимальність та ін.), на жаль, не отримали в подальшому свого визначення, що в певній мірі ускладнило їх диференціацію та пояснення отриманих за ними емпіричних даних.

2. Представлений в роботі комплекс методів дослідження меж та особистісних детермінант було б доцільно не обмежувати в основній частині експерименту зменшенням кількості методик. Наведені на сторінках 70, 76 та 83 аргументи з цього приводу є недостатньо переконливими, оскільки не уточнювалася надійність та валідність показників, які вони вимірюють.

3. На нашу думку, в третьому розділі занадто перевантажена інтерпретація первинних та середніх даних, які характеризують особливості меж у виділених підгрупах без поглибленого статистичного аналізу. Хоча деякі елементи його, представлені на сторінках 93 – 115, все ж недостатні.

Проте висловлені побажання та зауваження не знижують загальної високої оцінки проведеного дослідження.

Загальний висновок Дисертаційна робота Волинчук Олени Валеріївни «Межі психологічного простору педагогів та студентів», представлена на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 «Психологія» (галузь знань 05 Соціальні та поведінкові науки) є актуальною, завершеною науковою працею, що виконана на належному науково-теоретичному рівні з логічно та доступно викладеним матеріалом. У роботі вирішено важливе наукове завдання, що полягає у виявленні особливостей меж психологічного простору студентів та викладачів.

Дисертація виконана із дотриманням вимог наказу МОН України № 40 від 12.01.2017 р. «Про затвердження вимог до оформлення дисертації (із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства освіти і науки № 759 від 31.05.2019) і «Порядку присудження ступеня доктора філософії та

скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (Постанова Кабінету Міністрів України № 44 від 12 січня 2022 р.), а її авторка, Волинчук Олена Валеріївна, заслуговує присудження їй ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 Психологія.

Рецензент:

доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри теорії та методики
практичної психології

Державного закладу «Південноукраїнський
національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського»

Світлана СИМОНЕНКО

